

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ДІАГНОСТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКОЛИ

Постановка проблеми. Процеси реформування дошкільної, початкової і педагогічної освіти в Україні активізують потребу перегляду організаційних, методичних і змістових засад професійної підготовки майбутніх учителів школи І ступеня у вищих навчальних закладах. Вимоги сучасності — підготовка педагога нової формації, здатного не лише забезпечити високий рівень викладання навчальних дисциплін, а й на основі вивчення вікових та індивідуальних особливостей дітей створити в освітньому середовищі початкової школи максимально сприятливий адаптивний і розвивальний соціально-психологічний простір. Це висуває необхідність формування діагностичної культури майбутніх учителів-початківців, розширення їхнього професійного теоретико-методичного досвіду.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Для нашого дослідження першочергового значення набувають сучасні наукові публікації, у яких розкрито зміст понять «психологічна готовність до школи», «шкільна зрілість», систематизовано їх компоненти (А. Богуш, Т. Бондаренко, Н. Клочко, Г. Назаренко, О. Проскура, Т. Фадеєва та ін.). У рамках окресленої нами проблеми цінними є теоретичні розвідки про сутність і складові діагностичної діяльності вчителя школи І ступеня (І. Лапшина, С. Мартиненко, О. М. Мельник, І. О. Пальшкова та ін.), методика дослідження психологічної готовності дітей до школи (М. Бітянова, І. Галян, К. Гуревич, Ю. Забродін, Р. Овчарова та ін.).

Мета статті — обґрунтування змістових і методичних аспектів підготовки майбутніх учителів до діагностики психологічної готовності дітей до школи.

Виклад основного матеріалу. В новітніх психолого-педагогічних дослідженнях (С. Мартиненко, О. Мельник, І. Пальшкова, О. Проскура та ін.) особлива увага акцентується на необхідності формування системи діагностичних умінь майбутніх учителів початкових класів. «Педагогічна діяльність, у процесі якої реалізуються професійні можливості вчителя і здійснюється індивідуальний розвиток його особистості, — зазначає С. Мартиненко, — є засобом формування творчої особистості учня в навчально-виховному процесі. Саме тому підготовка вчителя до діагностичної діяльності передбачає його підготовку до суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «вчитель — учень» [5, с. 129]. Водночас така сфера педагогічної практики виступає важливим інструментом підвищення ефективності освітнього процесу на основі психолого-педагогічного вивчення особливостей особистісного та інтелектуального розвитку дітей, їхньої навченості, вихованості, сформованості знань умінь і навичок [10, с. 85].

Діагностична діяльність учителя початкової школи нині визначається таким чином:

– нова та обов'язкова функція професійної діяльності вчителя, яка має на меті її діагностичний супровід, що передбачає володіння майбутніми вчителями знаннями і засобами вивчення індивідуальних особливостей навчання, виховання і розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу, міжособистісних стосунків у колективі та методиками врахування їх у професійній діяльності (С. Мартиненко);

– свідомо, цілеспрямована активність, спрямована на виявлення стану, рівня розвитку, змін суб'єктів педагогічного процесу з метою прогнозування навченості та вихованості учня і колективу, розроблення стратегії, добір необхідних методів і засобів організації педагогічного процесу, зростання педагогічної майстерності вчителя (О. Мельник);

– обстеження дошкільника, учня чи дорослої людини з метою визначення індивідуальних особливостей розвитку психіки: пізнавальних процесів, здібностей, рис особистості, мотивації, відхилень від «норми» (О. Проскура).

У контексті досліджуваної нами проблеми зазначені визначення дають можливість виокремити такі важливі аспекти підготовки майбутніх учителів до діагностики психологічної готовності дітей до школи: *змістовий* — систематизація та збагачення знань студентів про психологічну готовність дітей до школи, її складові; *методичний* — формування в майбутніх учителів уявлень про чинні підходи й арсенал методів діагностики психологічної готовності дітей до школи, розвиток умінь проводити дослідження з урахуванням особливостей процедури обраної методики, специфіки діагностичного процесу з дітьми старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Розглянемо кожен із зазначених аспектів. Проблеми психологічної готовності дітей до школи присвячені публікації відомих психологів і педагогів (Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Русова, К. Ушинський та ін.). У них психологічна готовність дітей до школи визначається як цілісна система взаємопов'язаних властивостей дитячої особистості, яка акумулює особливу мотивацію, соціальну контактність, рівень розвитку пізнавальної діяльності, довільності психічних процесів, механізмів емоційно-вольової регуляції поведінки.

У новітніх психолого-педагогічних дослідженнях цю проблему називають «одним із суттєвих аспектів у вивченні проблеми наступності ступеневої освіти, що потребує нового онтологічного трактування, виходячи із розуміння нових вимог етнокультурного розвитку суспільства та прийнятих стандартів дошкільної та початкової освіти» [10, с. 85-86]. С. Мартиненко дослідження готовності дітей до школи вважає першим з п'яти етапів у структурі педагогічної діагностики вчителя початкової школи, а в якості основних показників виділяє «мотиваційну, інтелектуальну, емоційно-вольову, особистісну, нейрофізіологічну готовність, а також виховний потенціал сім'ї» [6, с. 39].

Дослідники нині одностайні в тому, що особливо пильної уваги заслуговують питання виявлення параметрів, показників і діагностичних критеріїв психологічної готовності дитини до школи, які мають стати змістовим аспектом професійної підготовки майбутніх учителів до діагностичної діяльності. «Вивчення готовності до шкільного навчання та її структури, — зазначає Т. Фадеєва, — сприяє обґрунтованому переходу дитини до нового для неї етапу соціальної адаптації і слугує практиці діагностування, а на її основі — стратегії організації й управління в навчальному процесі школи» [10, с. 85]. Науковець зауважує також, що «визначення параметрів та показників рівня готовності до шкільного навчання має спиратися на практико-орієнтовану інформацію про попередні етапи життєдіяльності дитини та зважати на вимоги школи щодо підготовки дітей; враховувати віковий ценз дітей, що приходять до школи та вікові норми психічного розвитку; орієнтуватися на прийняті стандарти освіти суміжних ступенів освіти» [там само, с. 87].

«Психологічна готовність до шкільного навчання, — згідно з визначенням О. Проскури, — це комплексна характеристика дитини, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя і формуванню учбової діяльності. Ці якості певним чином групуються і розглядаються як складові, або компоненти, психологічної готовності до школи» [8, с. 49]. Основними складовими психологічної готовності, на думку науковця, є такі: мотиваційна, емоційно-вольова, розумова готовність, а також готовність до взаємодії і спілкування з учителем та однокласниками.

Історико-педагогічний аналіз проблеми підготовки дітей до школи в теорії і практиці вітчизняної психолого-педагогічної науки представлений у дисертаційних дослідженнях Т. Бондаренко (2008) та Н. Ключко (2011). Дослідниці, на основі вивчення стану розроблення окресленої проблеми у вітчизняній науці (Т. Бондаренко (друга половина ХХ

ст.), Н. Клочко (XX ст.), формулюють такі власні визначення процесу підготовки дітей до школи та його результату — готовності дитини до шкільного навчання:

- комплекс педагогічних заходів, спрямованих на загальний розвиток дитини (фізичний, психічний, розумовий, емоційний, морально-вольовий, соціальний); створення передумов для формування основ загальнонавчальних умінь та навичок (організаційних, інтелектуальних, комунікативних), які забезпечили б дитині цілісний особистісний розвиток як суб'єкта майбутньої навчальної діяльності (Т. Бондаренко);

- рівень функціонального, психічного і соціального розвитку дитини, за якого вимоги систематичного навчання не стануть надмірними й не обумовлять негативних змін у її здоров'ї (Н. Клочко).

Зрештою, компонентами та критеріями готовності дітей до вступу до школи Н. Клочко визначає фізичну готовність, психологічну готовність (особистісна — мотиваційна, комунікативна, вольова, емоційно-моральна, розвиток самосвідомості; інтелектуальна — розвиток пізнавальних процесів (сприймання, пам'ять, мислення, увага), уваги, мовлення), загальну обізнаність, ознайомлення з навколишнім світом, формування елементарних математичних уявлень, навчання грамоти [3, с. 9].

Таким чином, змістом підготовки майбутніх учителів початкових класів мають стати знання про сутність психологічної готовності дітей до школи, її складові та діагностичні індикатори (інтелектуальні й особистісні), значущі для суб'єкта навчання — першокласника. Дослідження психологічної готовності дітей до школи має проводитися з метою забезпечення індивідуального підходу до учнів на початку навчання, профілактики їхньої неуспішності, попередження шкільної дезадаптації. Очевидно, що реалізація цієї мети передбачає формування в майбутніх учителів уявлень про чинні підходи й арсенал методів діагностики психологічної готовності дітей до школи, розвиток умінь проводити дослідження з дітьми 6-річного віку. Загалом у контексті досліджуваної нами проблеми такі вміння майбутніх учителів початкових класів передбачають сформованість:

- обізнаності з наявним арсеналом методик діагностики психологічної готовності дітей до школи, використання яких не вимагає додаткової фахової кваліфікації (такі методики мають бути пристосовані для використання у роботі з контингентом старшого дошкільного й молодшого шкільного віку, володіти задовільними психометричними показниками, мати відповідні тестові норми);

- альтернативності у виборі засобів діагностики, які виступатимуть у ролі основних методів збору діагностичної інформації та в якості підтвердження отриманих у дослідженні даних (тестові методики, спостереження, вербально-комунікативні методи, аналіз продуктів дитячої творчості та навчальної діяльності, педагогічні характеристики, аналіз навчальних ситуацій тощо);

- технологічності діагностичної діяльності (особливості застосування конкретної діагностичної методики під час індивідуального та групового тестування; формулювання чітких інструкцій дітям; урахування вимог допустимої тривалості дослідження; планування етапів діагностичної процедури; дотримання етичних засад; підготовка необхідного стимульного матеріалу, бланків тощо);

- спроможності інтерпретувати, пояснити та використати отримані під час діагностики дані для оптимізації взаємодії з першокласниками, попередження труднощів, які можуть виникнути в процесі їхньої навчальної діяльності та адаптації до шкільного навчання;

- готовності критично аналізувати результати власної діагностичної діяльності, у разі потреби — звертатися за кваліфікованою професійною допомогою до інших фахівців, зважати на їхні рекомендації, залучатися підтримкою, співпрацювати тощо.

Нині у практиці діагностування використовують кілька підходів щодо дослідження готовності дітей до шкільного навчання. Прихильники педагогічного підходу, зокрема, пропонують визначати міру підготовки дітей до школи за рахунок сформованості у дошкільників умінь читати, міркувати, писати, декламувати вірші тощо [2, с. 322]. У

контексті нейропсихологічного і психофізіологічного супроводу навчального процесу обґрунтовується можливість прогнозування успішності шкільного навчання дитини на основі дослідження міри сформованості й розвитку її індивідуального латерального профілю (А. Сиротюк). Індивідуальний латеральний профіль — це індивідуальне поєднання асиметрії півкуль головного мозку, моторної (рука, нога, обличчя, тіло) та сенсорної (око, вухо, нюх, смак) організації. Загалом виокремлюється 32 типи латеральної організації. Основними є такі 4 типи: перехресний, змішаний, односторонній та гармонійний латеральні профілі.

Сприятливими для початку шкільного навчання й адаптації до школи фахівці вважають перехресні профілі з домінуючою правою або лівою півкулями. Такі першокласники мають гарну успішність, високий супротив стресу (100 %), швидко сприймають нову систему шкільних вимог. Найбільш критичними для успішності й адаптованості учнів до школи є односторонні латеральні профілі.

Досить поширеним у практиці діагностики готовності дітей до школи є психологічний підхід, який передбачає використання під час дослідження різних тестів, методик та діагностичних програм, побудованих на основі теоретичних уявлень авторів-розробників про готовність як результат психічного розвитку дітей упродовж дошкільного періоду. Розмаїття наявного арсеналу пояснюється неоднозначністю трактування понять «психологічна готовність до школи», «шкільна зрілість», детермінуючих факторів і діагностичних індикаторів успішності початку шкільного навчання дітей.

На думку М. Акімової, К. Гуревича сукупність діагностичних методик, які використовуються нині під час дослідження психологічної готовності дітей до школи, можна розділити за такими параметрами: форма проведення, діагностичні індикатори, характер показників готовності, міра формалізації процедури тестування тощо (див. рис. 1) [9, с. 417].

Для прикладу, в якості тестів шкільної зрілості можна назвати «Орієнтовний тест шкільної зрілості» А. Керна — Я. Йірсека (1978), що дає уявлення про міру дозрівання мозкових структур дитини через розвиток її сенсомоторної координації та тонкої моторики руки. Зразком таких методик також вважають інтелектуальні шкали П. Я. Кееса (1983), які визначають особливості розвитку уваги, пам'яті, логічного, просторового мислення й інших значущих для шкільного навчання факторів.

Критерії класифікації

▶ Види методик

Діагностичні індикатори психологічної готовності	▶	– Інтелектуальні; – особистісні; –
Характер показників готовності	▶	– кількісні; – якісні; –
Форма проведення	▶	– індивідуальні; – групові; –
Структурна специфіка методики	▶	– окремі методики, спрямовані на дослідження деяких компонентів готовності; – діагностичні програми, зорієнтовані на виявлення сформованості комплексу психологічних характеристик, значущих для шкільного навчання;
Змістова специфіка методики	▶	– тести шкільної зрілості; – тести готовності до школи; – методики сформованості психологічних передумов

		оволодіння учбовою діяльністю;
		–
Міра формалізації процедури тестування	▶	– методики з низькою формалізацією; – методики з високою формалізацією;
		–
Психометричні показники	▶	– методики з задовільними показниками надійності, валідності; – методики з невизначеними показниками надійності, валідності; – методики з незадовільними показниками надійності, валідності.

Рис. 1. Класифікація методик діагностики психологічної готовності дітей до школи

Тести готовності до школи поєднали дві групи методик: тести навченості в дошкільному віці (тести досягнень) і тести здібностей або прогностичні тести, що використовуються для оцінювання готовності дитини до навчання в першому класі. В їх основі — принцип достатнього мінімуму: оцінюються тільки ті психічні властивості дитини, без яких неможливо визначити міру її готовності до шкільного старту. Такими показниками автори-розробники, передусім, вважають здібності дитини до розумової активності (ініціативність і наполегливість у розумовій діяльності, пізнавальний інтерес); здатність здійснювати елементарні висновки, міркувати; можливості саморегуляції навчальної діяльності (сприймання навчальної задачі, усвідомлення мети, уміння планувати дії з її досягнення, контролювати результати, орієнтуватися на зразок); спроможність утримувати в пам'яті невеликі обсяги інформації; розвиток активного і пасивного словника, фонематичного слуху.

При використанні тестів готовності до школи міра підготовки дитини 6-7 років визначається за допомогою комплексу, що складається з одного або кількох простих тестів, об'єднаних у діагностичну програму. Залежно від обраної методики дослідження може тривати від 15-20 хв. до 1,5 год. Прикладами тестів готовності до школи є такі: діагностична програма Н. Гуткіної (1993); комплексна методика перевірки готовності до школи «Я хочу, можу, буду добре вчитися» (Л. Кондратенко, Л. Богуславська, 1998); методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку (Н. Стадненко, Т. Ілляшенко, А. Обухівська, 2001); методика дослідження готовності до шкільного навчання (Ю. Гільбух, С. Коробко, Л. Кондратенко, 1988) та ін.

В основі розроблення методик вивчення сформованості психологічних передумов оволодіння навчальною діяльністю лежить положення Д. Ельконіна про завдання діагностики психічного розвитку особистості в перехідні періоди. Видатний психолог уважав, що діагностична схема має передбачати виявлення новоутворень вікового періоду, що завершився, та появу й рівень розвитку симптомів, що характеризують прихід наступного періоду. На етапі вступу до школи таким важливим індикатором є, зокрема, довільність психічних процесів і поведінки дітей. Зразками методик вивчення сформованості психологічних передумов оволодіння навчальною діяльністю є такі: «Будиночок» (Н. Гуткіна, 2002); «Візерунок» (Л. Цеханська, 1978); «Графічний диктант» (Д. Ельконін, 1988); «Малювання по точкам» (А. Венгер, 1981) та ін.

Висновки. Таким чином, урахування змістового й методичного аспектів підготовки студентів до діагностики психологічної готовності дітей до школи під час навчання у вищому навчальному закладі допоможе їм у майбутньому на основі інтегрованості наявних знань, умінь і навичок розв'язати перше професійне завдання — ефективно організувати навчально-виховну взаємодію з дітьми на етапі їхнього вступу до школи. Це вимагає високого рівня професійного включення в проблему, належних рефлексивних здібностей і прогностичності педагогічної діяльності.

Література:

1. Бондаренко Т. М. Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема в теорії і практиці вітчизняної педагогіки (друга половина XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. М. Бондаренко. — Луганськ, 2008. — 20 с.
2. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. / І. М. Галян. — К. : Академвидав, 2009. — С. 322-330.
3. Клочко Н. Л. Вступ до школи як загальнопедагогічна проблема в історії розвитку початкового навчання в Україні (XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. Л. Клочко. — Вінниця, 2011. — 20 с.
4. Лапшина І. Система підготовки майбутнього вчителя до діагностики рівня готовності дитини до школи / І. Лапшина, Ю. Дзюбанюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Педагогічні науки. — № 5 (168) березень. — Частина 1. — Луганськ : ЛНУ, 2009. — С. 210-215.
5. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія / С. М. Мартиненко. — К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. — 434 с.
6. Мартиненко С. М. Орієнтовні методики педагогічного діагностування рівнів готовності дитини до навчання в школі / С. М. Мартиненко // Початкова школа. — 2008. — № 2. — С. 39-41.
7. Мельник О. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до діагностичної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Мельник. — К., 2002. — 21 с.
8. Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками / О. В. Проскура. — К. : Освіта, 1998. — 199 с.
9. Психологическая диагностика : Учебник для вузов / Под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. — СПб. : Питер, 2008. — С. 413-430.
10. Фадєєва Т. О. Наступність між дошкільним та початковим навчанням / Т. О. Фадєєва. — Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2002. — 226 с.

У статті розглядаються змістові та методичні аспекти підготовки майбутніх учителів до діагностики психологічної готовності дітей до школи.

Ключові слова: психологічна готовність дітей до школи, діагностична діяльність учителя початкової школи, професійна підготовка вчителя у педагогічному вищому навчальному закладі.

В статье рассматриваются содержательные и методические аспекты подготовки будущих учителей к диагностике психологической готовности детей к школе.

Ключевые слова: психологическая готовность детей к школе, диагностическая деятельность учителя начальной школы, профессиональная подготовка учителя в педагогическом высшем учебном заведении.

The article is depicted the content and methodological aspects of training the future teachers to diagnose psychological readiness of children for school.

Key words: psychological readiness of children for school, diagnostic teaching practices of primary school, teachers' training in the pedagogical university.